

A hagyományok továbbélése a jelen kultúrájában¹

A címben megfogalmazott téma úgy vetődik fel: létezik-e Magyarországon egyáltalán hagyományos, földműves paraszti gazdálkodásra épülő szellemi kulturális örökség, és ha igen, akkor az átörökölődik-e a XXI. századra, a következő nemzedékekre. Azt ugyan jól látjuk, hogy a hagyományos paraszti tevékenység eltűnt. Nagyon nehéz egy nyereséges családi vállalkozást, családi gazdaságot működtetni, magyarul megszűnt az alapja, eltűntek az egységei annak a több évszázados kultúrának, amire a falusi, a paraszti gazdálkodás épülhetett.

Mi volt jellemző erre a gazdálkodásra? Természet közeli volt, a természet Kárpát-medencei ciklikusságát követte. A jeles napi ünnepi szokásoktól kezdve a keresztény hitvilágon át, az építkezésen, az ételkészítésen, a ruházaton, a viseleten keresztül, mindenben. Ez komplex szellemi kulturális örökség, nem lehet kiragadni belőle a népzénet, a táncot, vagy a viseletet, mert akkor darabjaira szedjük azt a komplex szellemi kulturális örökséget, amely önmagában nem képes apáról-fiúra hagyományozódni.

Az elmúlt két évtizedben számtalanszor hallottuk, hogy létezik az *épített kulturális örökség* és a *természeti értékek védelme*, a harmadik téma pedig, ami Magyarországon most kerül igazán a köztudatba, a *szellemi kulturális örökség védelme*. Meghízták az Európai Unióban a szellemi örökség védelmét és már 2006-ban Magyarország is aláírta ezt az egyezményt. Más kérdés, hogy 2009-et írunk, és csak most kezdenek megjelenni azok a felhívások, amelyek ennek az értékét adják. Ezekből megtudjuk, hogy miért is fontos – esetleg pénzt is hozó – kapható számunkra ez a nemzeti kulturális örökség védelméről szóló jogszabály.

Az anyagi és a szellemi kulturális örökség mélyen gyökerező egymásrautaltságban van egymással. Nagyon lényeges felismerés, hogy a közösségek – különösen az ősi közösségek –, és bizonyos esetekben az egyének is fontos szerepet játszanak a szellemi kulturális örökség létrehozásában, védelmében, gondozásában és újateremtésében. Itt van számunkra a kulcsszó hogy: *újateremtésében* – mert így gazdagítja a kulturális sokszínűséget az emberi kreativitás. Ez is nagyon fontos kifejezés, a *kreativitás*. És itt eljutunk oda, hogy az, amit az Európai Unió hozott nekünk, az jó-e vagy sem? Ma még nem tudjuk eldönteni – érzéseim vannak –, de a jövő eldönti. Például ha az oktatást a kompetencia alapú képességek, készségek fejlesztésén alapuló rendszerben gondolják végig, akkor az a szellemi kulturális örökség, amit öcseinktől tovább tudunk vinni a *kreativitást fejlesztő*.

Szükség van tehát a szellemi kulturális örökség védelmére és ebben a tudatosság erősítésére különösen a fiatal nemzedék körében. Ha nem tudjuk átadni mindazokat a tapasztalatokat, amelyek sok esetben nem írott formában jelennek meg, akkor nehezen fogjuk elérni a célunkat. Az együttműködés és a kölcsönösség szellemében a nemzetközi közösségeknek jelen egyezmény részes államaival együtt hozzá kell járulniuk ezen örökség védelméhez. Erre pénzügyi alapot különítettek el, mert az egyezmény célja az érintett közösségek, csoportok szellemi kulturális öröksége tiszteletének garantálása. A szellemi kulturális örökség kölcsönös elismerése, jelentőségének helyi, nemzeti és nemzetközi szinten való tudatosítása. Sorolhatnám mindezeket, de az Oktatási és Kulturális Minisztérium honlapján is megtalálhatók.

Nagy kérdés, hogy itt Magyarországon tudunk-e majd élni vele? Tudunk-e egyáltalán olyan szellemi kulturális örökséget felmutatni, amit a jogszabály védelmére kialakított bizottság elfogad, ratifikál, és ennek kapcsán pályázati úton pénzeket tudunk szerezni. Nézzük meg konkrétan, hogy most mi a helyzet nálunk? A mai napig azt állítjuk és ez vélhetőleg így is van, hogy a népművészet, a szellemi kulturális örökség védelmében nemzetközi nagyhatalom vagyunk. (Bocsánat, többször használok azt a fogalmat, hogy „szellemi kulturális örökség” és „népművészet”. Ha belemélyednénk ezek jogszabályi hátterének az értelmezésébe, akkor rájönnénk, hogy ezen az Európai Unióban, elsősorban a földműves-, a paraszti gazdálkodás szellemi kulturális örökségét értik.) Nagyhatalmak vagyunk tehát, mert a két világháború között és azóta is összegyűjtötték a táncanyagot; falvakra, adatközlőkre lebontva, több ezer méternyi filmfelvétel áll rendelkezésére a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetében. Természetesen a népzene összegyűjtésével kellett volna kezdenem, hiszen tudjuk jól, hogy a fonográfós népdalgyűjtés már a múlt század elején elindult, utána Kodály és Bartók nyomán nemzedékek

¹ A XXXVII. Honismereti Akadémián 2009. június 30-án elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

tették a dolgukat és óriási tudásanyag halmozódott fel, ami ma a feldolgozottság különböző állapotában mindenki számára hozzáférhető.

De nagyon jól tudjuk – akár a kézművesség kapcsán –, mik azok a tájegységekre bontható örökségeink, amelyek megőrzése, továbbtanításra, átadásra várnak. Kérdés, hogy az UNESCO által meghatározott jogszabályi értelemben történik-e a szellemi kulturális értékeink átadása. Elmondok gyorsan egy példát: a *kalocsai hímzés* volt az egyik benyújtott szellemi kulturális örökségvédelemre alkalmas javaslat. Mi történt? A szakmai bizottság megérkezett Kalocsára mindent rendben találtak: óriási érték, amit a kalocsai hímzés ornamentikája képvisel – de persze mondhatnám a somogyi kanászfáragásoktól kezdve bármelyik tájegység tárgyi, népművészeti értékeit –, egyetlen szempontból nem találták a témát a jogszabályok szerint megfelelőnek. Nem generációról–generációra örökítik a kalocsai hímzés tudásanyagát. Hanem mesterségként fogják fel, mesterségként tanulhatja meg valaki. Nagyon leegyszerűsítettem a problémát, de itt a lényeg.

Ott volt, az 1970-es években indult táncház mozgalom. Mindenki heurékázott, hogy itt egy új, fiatal nemzedék – elsősorban egyetemi, főiskolai hallgatók, a leendő értelmiség – ismerkedik a népi kultúrával, és magáénak tekinti azt a fajta magyar kultúrát, ami nemcsak a táncot, a zenét, hanem komplexitásában a paraszti kultúrát képviseli. De amikor ez a *néptánc* a színpadra került, furcsa dolog történt. Az 1980-as, 1990-es években a szakmai értékelések nagy részében eljutottunk odáig, hogy falura lebontva meghatározták: mit lehet táncolni. Ha valaki ettől eltért, akkor megmorogta a tisztelt zsűri, mondván, hogy „ez nem autentikus”, nem az, amit mondjuk Széken ez és ez a parasztbácsi táncol. Magyarán – ki merem mondani – muzeális értékévé tettük azt az eredetileg állandóan megújuló, nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szellemi kulturális örökséget, amely valamilyen irányba mindig formálódott.

Majd az utókor fogja eldönteni, hogy pozitív vagy negatív változás-e például az újstílusú dalok megjelenése, értékvesztés-e ez a régi, archaikus stílusú népzenehez képest, vagy sem. Ezt majd eldönti az utókor, de lényeg, hogy eddig örökösen változott, mert minden egyes nemzedékben, minden egyes faluközösségben ott voltak azok a *kreatív emberek*, akik kitaláltak, esetleg a felnőttképzés rendszerében, megújítani ezt a kultúrát, hogyan lehet hozzátenni valamit az elődök kultúrájához. Ha egy népzeneész ma elővesz, mondjuk egy erdélyi, mezőszéki dallamot, nagyon-nagyon megmorogják, ha a saját hangulatához igazítja. Holott lehet, hogy új értékek jöhetnek létre.

Azért tértem ki kicsit részletesebben erre, mert most az EU-s jogszabállyal kapcsolatban találkozunk az új gondolkodásmóddal. Azt mondja az Európa Unió: teljesen mindegy, hogy mekkora mennyiségű a megőrzendő értékről beszélünk, az a fontos, hogy ez miként lesz átörökítve, hogyan lesz életképes 2012-ben, 2040-ben. Iskolapadok közt tanítjuk-e fiataloknak, esetleg a felnőttképzés rendszerében, mondjuk művelődési központokban. Avagy az adott közösségek ragaszkodnak a saját kultúrájukhoz és viszik tovább nemzedékről nemzedékre adva, amint láthattuk az elmúlt évszázadokban. Itt bizony egy-fajta szakadás van, a magyar szellemi kulturális örökség átadásában.

A jogszabály XIV. cikkelye foglalkozik az oktatással, és kitér arra, hogy természetesen iskolarendszerben is lehet ezt tanítani, átadni. Óriási vívmány, hogy az 1990-es években az állami finanszírozású iskolákban bekerülhetett a művészetek más ágaihoz a kézműves oktatás, vagy a táncoktatáson belül a társastánc mellett a néptánc is. Óriási vívmány! De ha EU-s logikával nézzük, akkor tananyagot csináltunk abból, amit normál állapotban, természetes közegében szülő–gyermek, vagy nagyszülő–unoka kapcsolatban *kellene* továbbadni és megadni még egyszer a lehetőségét, hogy a szellemi kulturális örökség igazodjon a kor elvárásaihoz. Ha most tánc történeti előadást tartanék, arról is beszélnék, hogy – mondjuk a Mezőségen – egy településen adott idő alatt így és így változtak a táncrendek, a táncolt anyagok. Ez sem volt évszázadokon keresztül ugyanaz. Természetesen kiemelhetjük a csángókat – legyenek gyimesi vagy moldvai csángók – akik a legtovább megőrizték a középkori eredetű táncainkat: a lánctáncokat, körtáncokat. De ez nem jellemző mindenhol.

A verbunkok, az új stílusú táncok megjelenésével megváltoztak a táncolt népi táncok, és eljutottunk oda, hogy az 1900-as évek elejére, a két világháború közötti időszakban elterjedtek a divattáncok. Majd minden mezővárosban ott voltak a tánciskolák, és aki nem tanult meg keringőzni vagy polkázni, az már el sem mehetett a Gazdakörbe. Elindult egyfajta, a társadalom elvárásainak megfelelő kulturális változás. Nem tisztem megítélni, hogy ez most jó vagy nem jó. Szokás azt mondani nem jó, mert egyfajta kulturális romlás következett be az autentikus értékekhez képest. Mégis a társadalom elvárásainak megfelelt.

Nézzük meg: mi ma a társadalom elvárása vagy *mondjuk mi a fiatalok* elvárása? Egyre jobban elvész az a fajta mentalitás, ami nemzeti identitástudatunkat erősítené. Hogy ez természetes-e? Nem tu-

dom, de vannak más példák is. Tekintsünk csak Szerbia felé. Ma Szerbiában a fiatalok a diszkóban egyszerűen csak beteszik a *népzenei felvételt*, aztán összefogóznak, és elkezdik a kólót. Ugyanez megtalálható Románia Erdélyen kívüli részeken is. Ott miért maradhatott meg? És persze ha tovább vizsgáljuk ezt az egészet, felvetődik a kérdés, hogy ott miért olyan a nemzeti identitástudat? Nálunk miért nincs? Mert valahol megszokadt ez az átörökítési folyamat.

Nézzük meg, hogy mit lehet tenni a *művészetoktatásban*? Sokan úgy gondolják, hogy a művészetoktatás – akár zenei képzés, akár képzőművészet, táncoktatás, vagy akár a dráma tagozat is – egyfajta művészeti oktatás, művészképzés. Gondoljuk végig: egy *hegedűn tanuló fiatal* csak hegedülni tanul meg a *művészeti alapiskolában*? Rengeteg mindent megtanul. Tudományosan bizonyított, hogy aki zenét tanul, annak a matematikai képességeiért felelős agyféltekéje fejlődik, lesz térlátása, kombinációs készsége. Ha közösségben muzsikál, akkor a közösséghez tartozás, a felelősségérzet, a pontosság, a precizitás; amikor már tud hegedülni, fellépésekre, produkciókra készül. Viselkedését, kommunikációs készségét, arcmimikáját, gesztusait is fejlesztik, hiszen meg kell tanuljon viselkedni színpadi körülmények közt is. Meg kell tudni értetnie magát, hiszen ő maga is kifejezni, átadni akar valamit a közönségének. És ez igaz a táncra, a kézművességre is.

Nagyon lényeges az hogy ma Magyarországon a művészetoktatásba a zenén kívül más művészeti ágakat is befogadtak. Időről időre megküzdünk azzal, hogy a művészetoktatásra szánt normatíva bennmaradjon a parlamenti költségvetésben. 21 milliárd volt a legtöbb pénz, amit egy gazdasági évben a *művészetoktatásra* fordítottak, most pedig olyan 9 milliárd körül van mindössze. Össze lehet számolni hány kilométer autópályát lehetett volna belőle építeni. Persze sok olyan ember van, aki azt mondja: az autópálya a legfontosabb, mert nélkül nem lehet bekapcsolódni az európai unió gazdasági vérkeringésébe. Ez is igaz, de ha nem nevelünk művészetértő, érzékeny, magyarságtudattal rendelkező fiatalságot – akik lehet hogy a későbbiekben ezt a *művészeti képességet* másra nem fogják használni, csak arra, hogy műértő közönség *tagjaivá váljanak* egy színházi előadáson, vagy egy opera előadáson, már akkor is tettünk valamit, hiszen ez a komplex képzés utána kihathat az egyén boldogulására, a családi életére, a lakására, arra a kisebb millióra, amit felépít magának. Értetni fogja az összefüggéseket, és lehet hogy nem fog belenyugodni abba, hogy egyszerűen munkanélküli. Meg fogja találni a módját, hogyan válik a társadalom hasznos tagjává. Vannak olyan országos szervezetek, amelyek segítik ezt a tevékenységet, a népművészetben hat ilyen szakmai szervezetet nevezek meg. Van a *Muharay Szövetség*, amely a magyarországi néptánc együtteseket tömöríti, a *Martin György Néptánc Szövetség*, amely a magyarországi felnőtt néptánc együtteseket fogja össze, a *Vass Lajos Alapítvány*, ami a népzenei vonalat és a kórusokat valamint a népdalköröket szervezi; van a NESZ – a Népművészeti Egyesületek Országos Szövetségét, amelynek 19 megyére kiterjedő hálózata van és minden kézműves művészeti ágban jelen van; továbbá az Örökség Művészeti Egyesület.

Utolsó gondolatként nagyon fontosnak tartom azt, hogy a XXI. században azt a fajta kultúrát, amiről itt csak kiragadtam bizonyos gondolat foslányokat, hogyan hasznosítjuk. Színpadi produkciót csinálunk, ajándéktárgyakat készítünk belőle, vagy pedig hasznosítani tudjuk a racionálisan gondolkodó a XXI. századi ember világában. Én azt mondom, hogy a racionalitás irányában kell elmozdulnunk ahhoz, hogy elfogadtassunk. Vannak rá pozitív példák, hogy egy adott településen belül legyen építészeti előírás, hogy az adott tájra, az adott településre, jellemző homlokzatot alakítsanak ki az új épületeknél. Lehet modern épületet építeni, hogy a homlokzat vagy éppen a lakás a hagyományos, tradicionális lakás építészeti szerkezet mutatja. Én hiszem, hogy át lehet vinni a XXI. századba a népművészetet, hiszen lehet népművészeti tárgyakat napi használatra is készíteni, nemcsak polcon porosodó ajándéktárgyként. A jeles napi ünnepi szokásainkból és a tradícióinkból is ki lehet vinni egy-egy település közösségébe szokásokat úgy, hogy az nemcsak *színpadi produkcióként* jelenjen meg. Három népművészeti szövetség összefogásával nemrégiben „Szent Iván napi tűzugrást hirdettünk” meg. Este 9 órakor tűzugyújtással és egy központi szokásrenddel megmutathattuk, hogy létezik még olyan rituális szokás, ami feleleveníthető, újraéleszthető, és lehet, hogy megint *érték* lesz a felnövekvő nemzedék számára.

Csasztvan András

Lapunk 2009/5. számának hátsó borítójáról sajnálatos módon lemaradt a következő szöveg:
A fotókat Jánosi Csaba, csikszeredai geológus mérnök készítette.

A fényképszótól és az olvasóktól elnézést kér – a szerkesztő.